

Božidar Debenjak

Marginalije o Löwenthalu in frankfurtski šoli

Ko je prišla novica o smrti Lea Löwenthala, se je marsikdo vprašal, kdo je to sploh bil; zakaj samo poznavalcu zgodovine frankfurtske šole je ime nekaj povedalo. Čeprav je šlo za človeka iz utemeljiteljske generacije, je bil v zavesti poznejših generacij pojem frankfurtske šole zreduciran pravzaprav na sintagmo “Adorno-Horkheimer-Marcuse in drugi” ter na njihove nadaljevalce in naslednike. V tistem “in drugi” so bili zapopadeni tako nekdanji sodelavci, ki so šli pozneje svojo posebno pot, denimo Erich Fromm ali pa Karl Wittfogel in Franz Borkenau, kot tisti sodelavci instituta, ki so vanj vložili vso svojo kreativnost in svoje organizacijske talente, med njimi Friderich Pollock in Leo Löwenthal: oba kot organizatorja, prvi tudi kot zlasti ekonomski avtor, drugi s svojimi prispevki o kulturi, predvsem popularni kulturi. Prav tako v senci je ostal Felix Weil, brez katerega bi frankfurtska univerza sploh ne dobila tega znamenitega instituta, saj je nastal s fundacijo, v katero je žitni špekulant Hermann Weil vložil lep del svojih dobičkov, da bi svojemu edincu in skupini njegovih intelektualnih prijateljev ustvaril možnost za raziskovanje družbe s stališča družbene kritike, vse pa pod mentorstvom velikih kapacitet.

Institut je bil po svoji personalni sestavi skoraj povsem judovski, kar je razumljivo tako glede na izvir fundacije in na krog ustanoviteljev kot tudi, če imamo pred očmi prednacistično Nemčijo in prispevek ustvarjalcev judovskega porekla v nemški znanosti, filozofiji in umetnosti. Ko so nacisti začeli uveljavljati v sferi duha svoje “ljudske” ali “narodne” ideje (*völkisch* namiguje tako na

populus-ljudstvo kot na populus-narod), so glede na povedano hitro imeli demagoški skupni imenovalc za vse "izrojeno" (*entartet*) in "tujerodno" (*artfremd*) v nemški kulturi: "judovski razdiralni vpliv"; s tem so lahko zajeli umetnostno avantgardo, velik del družbene kritike, intelektualno skepso in še in še. In vse to se je križalo ravno na frankfurtskem institutu: tako kot njegovi sodelavci niso sprejemali vnaprejšnje sakrosanktnosti nobene institucije, temveč so ohranjali intelektualno skepso, tako so bili tudi nosilci kritičnega koncepta, ki so mu nadeli ime "kritična teorija družbe"; vanj so vgrajevali "judovsko" psihoanalizo in se kar po vrsti ogrevali za avantgardno moderno umetnost.

Nosilci tega koncepta, ki je z vsemi svojimi glavnimi potezami naravnost idealno ustrezal nacistični sliki judovske duhovne kvarnosti, pa so bili kar po vrsti tisto, kar imenujejo "asimilirani Judje": intelektualci, ki so se normalno imeli za Nemce, ki o svojem poreklu brez posebnega povoda niso razmišljali, enako kot niso brez posebnega povoda začeli razmišljati o svojem rojstnem kraju ali o narečju, ki so ga tam govorili. Posebnost Lea Löwenthala v tem krogu je ravno ta, da se je pred vstopom v institutove vrste posvečal intenzivnim debatam o judovstvu in nemštvu, o značaju katerih govorita imeni Martina Bubra in Franza Rosenzweiga. Löwenthal se torej s svojim judovstvom ne sreča šele tedaj, ko nacizem razglasi vse osebe biološko ("rasno") judovskega porekla za "tujerodne" in se loti "etničnega čiščenja" (ki ga takrat še niso tako imenovali...). Razmislek poznega Horkheimerja v znanem intervjuju za *Die Furche* o tem, da das ganz Andere - "čisto drugo" - ustreza tistemu, kar judovska teologija razume z Bogom, je mogoče razumeti tudi kot rezultat ponovne razprave o tej temi z Löwenthalom. Drugi možni posrednik bi bil seveda Fromm, ki je postal član instituta ravno z Löwenthalovim posredovanjem in je izviral iz istega duhovnega kroga.

Martin Jay poroča v svoji knjigi mimogrede tudi, da je verjetno prav Löwenthal med prvimi pobudil zanimanje za psihoanalizo - tisto zanimanje, ki je potem tako karakteristično za celotni projekt "kritične teorije družbe", da je nakopal frankfurtski šoli tudi vnaprejšnje nezaupanje komunistične ortodoksije. "Mi smo jo imeli za trockistično, ker je toliko poudarjala psihoanalizo," mi je ob neki priložnosti dejal Boris Zihlerl. Ob znanem očitku, da gre za "akademski marksizem" (kar je tu mišljeno izrecno pejorativno) in za "Cafe Marx", torej za debate ob kavici namesto političnega angažmaja, je sektaški sum domnevnega trockizma tisti manjkajoči člen, ki šele pomaga do kraja razumeti odklonilni odnos do frankfurtske šole pri vsej ortodoksiji kominterne in njenih duhovnih dedičih do razpada realnega socializma. V sami recepciji psihoanalize Löwenthal sicer nima posebno izpostavljene vloge, vendar očitno ne deli s Frommom mnenj, zaradi katerih se je ta razšel kot "freudovski revizionist" tako z Marcusejem kot tudi s Horkheimerjem.

Kar je kot razpoznaven individualni delež zapisano v delu instituta, so Löwenthalovi prispevki k analizi kulture, in sicer tako

književnosti kot popularne kulture. Potem ko je doživel ponovno predstavitev Marcusejev estetski opus in je bila ovržena Raddatzova ocena, češ, to je samo površno prepisan Adorno, je nastopil čas, da pridejo ponovno pred publiko Löwenthalovi spisi o kulturnih temah. Šele monografska obdelava jih lahko umesti kot samostojne prispevke - kar nedvomno so - v kolektivni opus instituta.

Ravno skozi lik Lea Löwenthala se namreč kaže ena od značilnosti frankfurtskega instituta: nastal je in se vzdrževal kot kolegij avtonomnih, profiliranih avtorjev, ki so bili v nenehni živi diskusiji, se medsebojno oplajali z idejami in s tem oblikovali tisto specifično ozračje, po katerem je bila in ostala frankfurtska šola sploh razpoznavna. Löwenthalovo vlogo odslikava tudi to, da je s svojo zbirko pisem in drugih gradiv in s svojimi živimi besedami eden od glavnih virov za prvo resno zgodovino šole - saj ga ni poglavja Jayeve "Dialektične imaginacije", ki mu ne bi dajale soka ravno neobjavljene misli iz korespondence med Horkheimerjem in Löwenthalom. David Held (1980) celo pravi, da je ime frankfurtska šola "pridržal za teh pet mož": za Horkheimerja, Adorna, Marcuseja, Löwenthala in Pollocka. In ta sodba nikakor ne temelji samo na organizacijskem prispevku enega in drugega: Pollocka k splošnim problemom organizacije instituta, Löwenthala pa k izdajanju Zeitschrift für Sozialforschung. Nasprotno, gre za sooblikovanje teoretskega koncepta.

Skozi osebnost in vlogo Lea Löwenthala pa se jasno izkazuje tudi tista značilnost dela instituta, ki smo jo prej videli skozi ortodoksno komunistično kritiko o "akademizmu" ipd. - namreč institutova politična neodvisnost. Res je sicer, da je to neodvisnost zagotavljala Weilova fundacija, da je bila torej najprej materialna; toda ko bi ne obstajala od vsega začetka volja za teorijo, bi angažirana misel kaj hitro lahko nasedla sirenam političnega opredeljevanja za eno od obeh velikih strank delavskega gibanja ali pa se sama spustila v oblikovanje kake tretje. V Grünbergovi dobi je bil frankfurtski institut sicer nestranski in odprt vsem, med drugim je obilo pomagal moskovskemu institutu Davida Rjzanova, da si je nabral tisto hrčkovo zalogo fotokopij rokopisov Marxa in Engelsa, ki do dne propada realsocializma ni bila v celoti izdana. Med sodelavci v tej dobi najdemo angažirane člane komunistične stranke in ob njih ljudi, ki so bliže socialni demokraciji. Toda niti v tej dobi se institut ne opredeljuje, temveč slejkoprej ostaja povezujoča izključno znanstvena institucija, ki se ne vpleta v medstrankarske polemike.

Še bolj očitno in zavestno se tako opredeljuje institut pod vodstvom Maxa Horkheimerja. Program instituta je izrazito teoretski, v razliki tega pojma od politike kot pragmatike. Da bi bila stvar bolj razumljiva, si pogledajmo kontrastni primer Lenina: le-ta je politik *par excellence*. Lenin najprej piše Kautskemu, da v sporih med boljševiki ne gre za kake filozofske razlike, takoj zatem pa se loti pisanja svojega *Materializma in empiriokriticizma*, ki je ravno (precej surova) polemika o filozofskih vprašanjih, takorekoč obračun s

kolegi iz iste stranke. Po zlomu II. internacionale se intenzivno vrže v branje Hegla in pri tem napiše vrsto zapažanj, ki ne morejo pomeniti drugega, kot da je tudi sam prišel do spoznanja, da so njegove primerjave med "norišnico" in "idealističnimi filozofi" zmotne, da je Plehanov poplitvil Marxa in da je treba opustiti stališče "materializma nasploh". Ko bi šlo za teoretika, bi to pomenilo tudi konsekventno spremembo stališča. Politik-pragmatik, kar Lenin je, pa ravna bistveno drugače: teorija mu je podrejena cilju, ki ga je treba doseči. Zato vidimo, da kljub drugačnim stališčem v svojih filozofskih zapiskih ob prvi priliki potegne na dan polemično krepelo - "Materializem in empiriokriticizem" - z novo izdajo 1920, da bi z njo ponovno lopnil svoje stare boljševiške nasprotnike iz frakcije Bogdanova. Pri tem obračunavanju je za našo temo povsem obrobno, da je v pragmatiki Leninovo stališče, denimo, da morajo boljševiki biti v parlamentu, racionalnejše od ultraleve zahteve po odpoklicu boljševiških poslancev iz dume. Kar nas tu zanima, je sprememba domnevno teoretske polemike v čisto navadno krepelo v političnem obračunu. Isto je Lenin celo odkrito povedal v svojem tekstu "O pomenu militantnega materializma": obstoji materializem, ki ga ne kaže dajati na zlato vago, pa ga je vendar treba popularizirati, ker ti lahko pride prav v boju zoper "popovščino". Obstoji torej neki interes, ki je nad interesom resnice: interes moči.

Frankfurtski institut se torej ni izogibal vpletenosti v politiko samo iz kakih oportunitetnih nagibov, temveč zato, ker je bil to edini način, da se zavaruje interes teorije, ki je ravno interes resnice. Teorija lahko govori o kompromisih; ne more pa sam biti kompromis. Teorija lahko govori o pragmatiki; ne more pa ona biti pragmatika. In dalje: na srečo je institut imel materialno podlago svoje neodvisnosti. Tako je lahko prisiljeval stranke, da so se do njega opredeljevale, če so ravno čutile to potrebo. Na ta način je iz tistega, kar je prevzel od Marxove teorije, skupaj z novimi spoznanji lahko zgradil "kritično teorijo družbe". In samo avtonomija teorije sploh lahko pripelje do teoretskega rezultata takšnega dometa.

Kar je nastalo teorije v okoliščinah realnih socializmov, pa za njo ni stala bogata privatna fundacija, temveč je bila tako ali drugače pritihotapljena mimo bolj ali manj budnih oči pragmatikov in je zato tako ali drugače deformirana. Ker se "vsakdo obesi koštrunu na trebuh, ko se tihotapi iz Polifemove votline" (Kocbek), nosi vsaj sledove tega obnašanja na koštrunovo volno.

Škoda, da je tako malo razumevajočih žitnih trgovcev.

Božidar Debenjak, dr. fil., profesor na oddelku za filozofijo
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani